

Galgamácsa

*„ A mácsai templomtorony jaj, de nagy magos,
Rá van írva babám neve, jaj, de aranyos!
Arra mentem, nem tudtam elolvasni,
Csalfa szemem nem tudott rá vigyázni.”
(népdal)*

Galgamácsa Aszódtól É-ra 10 km-re, Váctól Dk-re 22 km-re, Gödöllőtől ÉK-re 16 km-re, Budapesttől ÉK-re 35 km-re van. Területe 4331 hektár (azaz 7526 katasztrális hold). Lakóinak száma 1985 fő. Közigazgatásilag Pest megyéhez tartozik.

Galgamácsa területe évezredek óta lakott hely. A régészeti leletek az őskorból is találhatóak. Ugyancsak vannak leletek az újkőkorból, a rézkorból, a bronzkorból, a vaskorból is. A rendelkezésre álló régészeti alapján néhány kutató úgy véli, hogy a Galga völgy, különösen Galgamácsa az őskortól kezdve a mai napig határterület. A régészeti és okleveles emlékek alapján a faluban és határában a középkor folyamán több település létezett: Megyerke, Tas, Kér, Ecskend. Nincs adat arra vonatkozóan, hogy a vármegyerendszer megszervezésekor a falu Visegrád vagy Gömör vármegyéhez tartozott-e, azt azonban bizonyosan tudjuk, hogy Pest és Nógrád vármegye határa két részre szakította: Alsó- és Felsőmácsára, mely közigazgatási megosztottságot a török hódoltság szüntetett meg, s 1861-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez tartozott. A Grassalkovich- majd Koronauradalom itteni birtoklásával kezdődött Mácsa nagyarányú népességmozgása. Az 1950-től kezdődő elvándorlást 1990-es évektől jelentős betelepülések ellensúlyozzák.

A jelenkori falukép a XX. század első felében kezdett kialakulni, és az építkezések, utcanyitások révén ma is állandóan változik. A Templomdomb a középkorban, egészen a XIX. századig a falun kívülre esett. A jelenlegi templom 1913-ban épült, sokkal nagyobbra, mint korábbi változatai. A Szent Kereszt Felmagasztalásának címzett középkori templom eredete ismeretlen, 1400 körül valószínűleg már állhatott. Feltehetően erdőtemplom volt, körülötte fallal körülvéve a temető. Az erdőtemplom mellett szól az az érv is, hogy a korabeli oklevelek gyakori Macha és Mocha nevek említése – főpapok, ispánok, különféle királyi emberek viselik ezt a nevet -, illetve a szó keleti változatai harc és fegyver jelentéssel bírnak. Az erdőtemplom-feltevés megfelelő alapot szolgáltat a monográfiák íróinak, hogy arra a következtetésre jussanak, Galgamácsa egészen a XX. századig – a közlekedési utak átrendeződéséig – a Galga mente földrajzilag központi falva volt.

Itt húzódik a Csörsz árka is, sőt az erdőben található egy Ecskend Templomhegynek nevezett domb, amely a környék legmagasabb pontja, és ahol szintén középkori falu és templom volt.

A török időkben olykor időlegesen elnéptelenedett a falu, de a török adóösszeírások kiemelt juhtenyésztést rögzítenek, a középkorból pedig halastó, forgalmas vízimalom emléke maradt ránk.

A Galga-patak völgye a paleolitikumtól kezdve, az egész őskor folyamán alapvető szerepet töltött be az ország két része közötti kapcsolatok fenntartásában. Ezt támasztják alá a dunántúli vonaldíszeskerámia-kultúra nyomai. A földrajzi tényezők következtében nem csak évezredekön keresztül húzódott itt, de máig is erre halad a kelet-nyugati érintkezések legfontosabb útvonala – a hegyvidék és az alföld találkozásánál – a legkönnyebben megközelíthető dunai átkelők felé. Aszódnál találkozik a délről északnak tartó útvonallal, amellyel részben egyesül, másrészt a dél-északi útvonal a Galga mentén továbbhaladva, a Dunát elkerülve halad északnyugati irányba, Szlovákia felé. A régészeti kutatások gyakran hoznak olyan eredményeket, melyek a vidék stratégiai fontosságát, kereskedelem (kagylókereskedelem) betöltött szerepét hangsúlyozzák.

Csörsz árka:

A régészeket megosztó kérdés. Sokáig abban sem tudtak megegyezni, hogy természetes képződménnyel vagy emberi kéz munkájával állunk-e szemben. Újabban ez utóbbi álláspont látszik igazoltnak. (Ebből a szempontból nagyszerű alkalom a az Épített környezet c. kurzust lezáró dolgozatom témájához.) Soproni Sándor, a hazai Csörsz-árok-kutatás szakaembere szerint a szarmaták nevéhez fűződik a Csörsz-árok létrehozása, amely az alföldet a Dunakanyartól, Dunakeszi határától a Vaskapuig nagy ívben körülölelő nagy földsáncárok-rendszer. Ez egyfajta demarkációs vonalként működhetett a IV. században. A mai álláspont szerint Nagy Konstantin uralkodása idején építhették a 320-as években, és 378-ig volt használatban. A szarmaták építették római segítséggel vagy a rómaiak szarmata segítséggel.

Más vélemények szerint kilenc nagy avar ring volt, amelyek fennsíkokon feküdtek, s egész vidéket átfutották, és a síkon az avarok lakhelyeit vették körül. Kétféle sánc szolgálta a védelmet: györök (→Győr, Gyír, Körös, Kér, Köre, stb.)és hágók. Általában véve nem csak a Dunára, hanem más folyókra is keresztben álltak az avar györök és vízrendezési szempontból is jelentős szerepet töltöttek be: a fentebb eső folyóból vizet foghatott fel és eresztett le az alább fekvő folyóba, közben mintegy vizesárokként funkcionálva.

Újabb teóriák szerint méretei miatt az árok csak szimbolikus határt jelenthetett, s egyben útnak használták.

A galgamácsai templom története

A templom nem a falu súlypontjában, hanem dombon állt, ma már körülötte a falu. Tájolása északkeleti irányú volt, kb. 30 fokos szöggel eltért a keleti iránytól – a középkorban szigorú szabály a keletelés. Szintén szabályszerű, hogy temető övezte. 1880-as évekre vetített elvi rekonstrukció szerint súlyos, vaskos, tömeghatású az épület, főleg a zömök süveg nélküli torony miatt. A négyszögletű torony már a barokk kor produktuma, annak ellenére, hogy a barokk homlokzati tornyot részesíti előnyben. De más forrásból tudjuk, hogy a tornyot utólag építették a középkori hajóhoz. Architektúrája viszont már a tipikus barokk formajegyeket viseli. Tagolatlan, sima szegélyek keresztelték és osztották három emeletre. A hajó igen magas, nyeregtetővel fedett, a főhomlokzat felé csupasz oromfalat mutat. A két kőoszlop, mely most a kertben a szobrokat hordja, akkor a falazott karzat alatt állt – tartja a szájhagyomány. 1913-ban a régi templomot lebontották, helyette a kegyúr, a koronauradalom újat építtetett – amint említettem. Ez az új ugyancsak a dombon épült, nem messze a régítől. Tájolása hasonló, bár most már nem kánoni előírás, hanem megfontolás miatt. Megközelítése, látványa így kívánta. Látványosabb elődjénél: jó tömegű, jó arányú. Főleg tornya húzza magára figyelmünket. Szecessziós jegyeket mutat, az akkor újnak számító vasbeton adta lehetőségeket igyekeztek kihasználni, levetkőzve a korábbi regulákat, formanyelve ezért a

természethez nyúl vissza, talán némi keleti hangulattal. A szárnyaló fantáziát csak a költségkímélés szempontja írta felül. Ennek eredménye, hogy az épület külseje csak téglából és vakolatból építkezik, hűvös, szögletes, finom részleteket nélkülöző szecesszió tárul elénk. A torony a főbejárat keretezésével két szintet fog egybe, a hatalmas, súlyos sisak szinte védően borul rá. Az alaprajz ugyanakkor – a liturgiai igények nem változtak – a korábbi korokhoz képest nem hoz elszakadást. Hosszanti elrendezés, megszokott formájú és arányú a hajója.

Faluképi szemlélődés

Táj és ember s a térfelszíni formákba való beilleszkedése együtt alkotják a faluképet. A falukép egy települési terület keretében tartalmazza mindazt, amit a letelepült ember nemzedékek során alkotott. Gazdasági és társadalmi, földrajzi és történelmi tényezők eredménye. Faluképről attól kezdve beszélhetünk, amikor a lakók közösséget alkotnak, házaikat valamiféle rend szerint építik, kialakul az utcahálózat. A kezdett itt a múlt homályába vész. Térképek segítségével rekonstruálható a folyamat egy-egy szakasza, de mivel az ismert térképanyag elég szegényes.

Az első ilyen jellegű emlék az 1546. évi török defterből való, mely vízimalomról és halastóról tesz említést. 1696-ból ismert az adózó családfők száma, de ez nem egyezik mindenképp a házak számával. 1702-ből való az az egyházlátogatási jegyzőkönyv, mely a templom helyzetét ismerteti, tudniillik, hogy a falun kívül áll. Az 1754. évi Canonicus Visitatio szerint hetvenhat ház alkotja ekkor a falu térbeli arcát. Legkorábbi hiteles térkép az Első katonai felvétel, 1784-ből, mely Mácsát Marka néven tünteti fel. Az idők folyamán a falu nevének rengeteg írott változata volt használatos (Macha, Mácsa, Mocsolya, Mocha), de ebben a formában ez csak elírás lehet. Sokkal inkább meghatározták az erdőségek a korabeli környéket, mint manapság. A falu fejlődésében a Galga folyó meghatározó jelentőségű, de akkor még a Kisújfalu (Váckisújfalu) felől jövő patak is jelentékeny volt, a falu fölött kistószervé duzzadt. Regionális jelentőségű út Mácsa keleti oldalán halad el Balassagyarmat illetve Aszód irányába, a helyi forgalmi utak pedig a szomszédos községekbe. Az utak a Galgán fahidakon vezetnek át, de a másik patakon átkelés nincs jelölve.

A falu felett a templomdomb uralkodik, rajta a templom, a plébániaház és néhány kisebb épület: talán a tanító, harangozó háza. A templomdomb tehát ekkor már része a falunak. A domb alatt, a mai Hétház utcában valóban ott a hét ház, Gönyey Sándor szerint az 1828. évi tűzvész után csak ezek maradtak épen, innen az elnevezés. A tulajdonképpeni egyutcás falu a Kéri utca és annak folytatása a Petőfi utca helyével azonos. A Vácegres felőli út akkor a maitól eltérő helyen haladt, emellett is épült már néhány ház. A térkép léptéke nem alkalmas élethű, részletes ábrázolásra. Tényként vehető az utcahálózat, a beépítés határa, a fésűs beépítés, helyenként egy-egy hosszanti házzal, de a házak száma nem.

Jó fél évszázad multával, 1842-ben készült a Második katonai térkép. Először a Galga folyó szabályozása tűnik fel. A girbe-gurba meder kiegyenesedett, de most is két ágra szakadt. Kisújfalu felől is vígan folydogál a patak, de megszűnt a malom és a duzzasztó. Fényes Elek írja ebből az időből, hogy „a Galga vize több malmokat forgat”. Egyet közülük a plébánia magasságában meg is találunk a térképen. Az úthálózat nyomvonala lényegében változatlan. Viszont mindkét patakon átkelhet a korabeli utazó, már a kis patakot is fahidak ívelik át. A falu főutcája alapjában véve nem változott: kezdete és vége ugyanott van, a beépítés jellege ugyanolyan. A térkép jelölése szerint több házat számlálhatunk, de valószínűleg nem a házhelyek lettek keskenyebbek, hanem a pontosabb ábrázolás és a fejlettebb rajztechnika „emelte” az új házakat. Változást jelent viszont a Tabán utcai házsor kiépülése, mindkét

oldalon. A terjeszkedés a betelepítés helyigényét hivatott kielégíteni: „ Mácsa községet eredetileg tiszta magyar nép faj lakta, 1818-ik évben azonban egy útra, mely mai napig tabánynak neveztetik, felső vidéki tótok által népesítetett. Jelenleg azonban már azok is tiszta Magyarra fajultak, úgy hogy oly egykét öreg élmég a letelepdőkből, s' az is már csak töredezve beszéli a tót nyelvet.” (Pesty Frigyes) Lényeges változás történt a Majorban, ahol ekkor már nyolc jelentős épületet számolhatunk – köztük a mai napig álló magtárral. A juhtenyésztést is megörökíti a térkép.

A harmadik katonai térkép számunkra nem olyan érdekes, mint a vele majdnem egyidős 1888-ban készült kataszteri térkép. Mindössze egy jelentős gőzmalomról nyerhetünk e forrásból információt.

A 1888. évi kataszteri térképen jól látható a kiépített Galga két ága. A keskenyebb ágat Malomároként ismerhetjük, de malmot nem jelölnek rajta. A kis patak viszont nem tűnik szabályozottnak, sem pedig olyanak, amely kis jelentőséggel bírna. Továbbra is fahidak biztosítják az átkelést. A legfontosabb út az Aszód felől érkező, padkával és fasorral övezett földút vezet Galgagyörkre és Megyerkére.

Vegyük szemügyre a falu belterületét. A dombon ott a templom: kissé hátrébb áll a mostaninál. Mellette a régi temető, a plébánia a jelenlegi helyén, de nem azonos méretekkel. Az L alakú északi iskolaépület egyezik a maival. Fölötte a harangozó, mellette a tanító lakása. A temető túloldalán a községi pásztorlak. A Hétház utca már kinőtte nevét.

A Temetőalja – ma Posta utca – még beépítetlen, csak egy kúriát és annak nagyobb elődjét jelzik a térképek. Egy szakaszon beépült a Váci utca is: nyilván egy soros háziról nevezték el Váci sornak, itt található a gőzmalom is.

A falu főutcájának betelepítettsége mit sem változott. A térképen az utca rendezetlen, alsó szakaszán közlekedő sáv, öt gémeskút a sáv közepén, végezetül fakereszt.

Kezd kialakulni a völgyi falu képe: a keskeny, kanyargós Kisújfalusi patak déli oldalán a telkek a patakra futnak, és az út másik oldala is beépült. A patak északi oldalán ez a beépítési forma még kezdetleges. A telekformák a szalagtelek jellegét mutatják. Az egyes telkek mérete hosszúság és szélesség tekintetében egyaránt meglehetősen változó. Az udvarelrendezést illetően a soros udvar jellemző, annak is főleg a tiszta változata. Hosszában az udvarok leginkább három részre, de legalábbis két részre osztottak. A lakóudvar mögött szérűskert, majd zöldséges-, gyümölcsöskert következik. Néhol megfigyelhetünk egy-egy olyan telekbokrot, ahol csak csekély méretű udvar tartozik a házhoz.

A lakóházak fésűs beépítési rendszerrel oldalhatárra épültek, előkert nélkül. Leírásokból tudjuk, hogy a házak eleje befásított. Ritka az utcavonalra átfutó fejrész. Néhol a lakóházzal szemközt rövidebb gazdasági épületet is építettek, keskeny kis zugot (csurgót) hagyva a szomszéd háztól. Nagyon kevés helyen keresztcsűr áll.

A lakóházak szélessége 5-7 m között változik, amiből egysoros alaprajzú elrendezésre lehet következtetni, néhol csurgóeresszel, az esetek többségében oldaltornáccal. Kitűnő példája a ma is álló Tájház (Vankóné Dudás Juló naiv festő szülőháza). Az utca felső végén a két telekbokorban olyan rövidebb lakóházakat láthatunk, amelyek legfeljebb háromsejtesek. Az épületek nagyobb része viszont eléri a 20, de akár 30-40 m hosszúságot is. Ezeknél a szobakonyha-kamra alapsejtekhez képest még hátsó szoba és/vagy istálló, ól, fészker csatlakozott

ugyanazon tető alá. 1877-es megemlékezés szerint: sár- és vályogfalak, leginkább szalmatetővel.

Korábbi házak leírásánál a tűzvész miatt csak a szomszéd falvak példáira támaszkodhatunk, melyre az ad lehetőséget, hogy közel esnek, viszonylag zárt csoportot alkotnak a völgyben.

A tölgyfából épült súlyos tetőszerkezetet nem ültették a vályogfalra, a hosszú gerincselemen az utcai fal előtt felállított ágasfára, illetve hátul ollólábra támaszkodott, ezenkívül a közbenső falak mellett még egy ágasfa, illetve ollóláb segítette a teher elosztását.

A tájház példája

A századfordulón épült házak archetípusa. Telekhatárra épült, hosszú, keskeny, egysoros ház. A három egységes alapsejthez istálló és tároló sorakozik. A tisztaszoba két ablaka az utcára, a többi ajtó és ablak a ház előtt végigfutó folyosóra nyílik. 40-70cm vastagságú vályogfalak, alul néhány sor téglából rakva. Mindenütt pórfödém, váltott deszkázással. Téglá- illetve hajópadló. Födémdeszkákra támaszkodó üres fedélszék kakasülővel. Két falazott kémény bújik elő a tetőből, egyszerű, jelenkori kéményfejjel. Szabadkéményre utaló nyomok nem találhatóak. A konyhában falazott tűzhely, a szobában nincsenek kemencék. Ajtók, ablakok a kornak megfelelő falusi szerkezettel. Külseje is megőrizte eredeti képét. Az utcai homlokzaton két álló formátumú, sűrű osztású, ki-be nyíló ablak, közbenső ráccsal. Jellegzetes, hogy az oldalfolyosó ide is kifordul, persze nem folyosóként, hanem az erősen előreugró oromfal hordására. Az oromfal deszkaépítmény, az állóhézagos deszkaorom egy fajtája, alul fűrészelt szegéllyel, ugyanúgy fűrészelt csücsdísszel, rajta kereszt. A kereszt szimbolikája az orom- vagy homlokzati falon ma is szokásos. Az oldalfolyosóra húzódó tetőszéket ezen az oldalon vékony kis fapillérek támasztják alá, ezeken nyeregfa, majd végigfutó szelemengerenda. Előtte csipkés, fűrészelt szegélydíz. Kellemes hatású a festett, tömör deszkakerítés. A házzal szemben kis melléképület áll a másik telekhatáron, nyári konyha és kamra gyanánt. Az udvaron emeltek egy kis kemencét, mely eredetileg nem tartozott a házhoz, csupán „kellék”.

A mai Galgamácsa

Időben majd száz évet felölelő az ugrás, s már nem csak a térképre hagyatkozhatunk.

Sor került már a kis patak szabályozására is, a kis fahidak szintén eltűntek.

A helyközi úthálózat változása természetesen óriási, a falun belüli kevésbé. Ez persze csak a nyomvonalakra értendő, ma már alig találni belterületen aszfaltozatlan felületű utat. Az Aszód-Balassagyarmat-Losonc vasútvonalat 1896. augusztus 13-án megnyitották, bár ennek jelentősége mára megkopott. A mai vasútállomás 1948-1952 között épült, egyidejűleg az Aszód-Vác közötti vasútvonal kiépítésével. A korábbi árterület és a Csincsa ekkor lett a beépített falu része. A már korábban meglévő utcák képe és a telek elosztása mit sem változott, igaz ez a falu tengelyét képező Petőfi Sándor utcára is. Újonnan alakult ki az Újtelep nevű falurész. 1919 júliusában, a földbirtokreform folyamán 86 házhelyet osztottak ki a Koronauradalom cselédei és béresei között. Az Újtelep dinamikusan fejlődő falurésszé vált, és ma már 320 ház található ott. Lényeges változást a külső területeken, a Vácegeres felé vezető út mentén láthatunk, új lakóházak jelentek meg: emeletes és sorházak.

A telekosztás változatlan volta, a szalagtelek lehetőségei adottak. Így a házak nagy része ma is a fésűs beépítési rendszert követi, igaz, látványos a törekvés a sorházas beépítési irányába.

Az új életforma új keretet követel. Mivel az ilyen jellegű változások nem egyszerre valósulnak meg, de a törekvések mégis elmozdulást jelentenek a falu képében. A leggyakoribb tendenciák a következők:

- az utcai falra háromosztású ablak tekint
- az oldalfolyosó beüvegezése
- keresztzárny építése az utcavonalra a régi elé vagy mellé

Megmaradt ismertető jegyek, melyeket még nem vetkőztek le a házak:

- sávház, az utcára merőlegesen
- oldalsó téglá- vagy fapillérekkel
- téglá vagy fa oromfal, amely erősen előreugrik a homloktornácra
- sokosztatú két ablak az utcai homlokfalon
- faszerkezetek csipkeszerű fűrészelt cifrázása
- tömör deszkakerítés.

Felhasznált irodalom:

Eperjessy Kálmán: A magyar falu története Stúdium Könyvek 58. Gondolat Kiadó, Budapest. 1966

Galgamácsa története I. Tanulmányok Galgamácsa történetéből Szerk.: Dr. Pesti Klára CEBA Kiadó, Galgamácsa. 2003

Vankóné Dudás Juli: Falum Galgamácsa, Studia Comitatus 12 Szentendre 1983

